

ชีวิตในทัศนะของพุทธปรัชญาเถรวาท Life in the Perspective of Theravada Buddhist Philosophy.

บทคัดย่อ

บทความวิชาการนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อนำเสนอแนวคิดเรื่องชีวิตในทัศนะของพุทธปรัชญาเถรวาท จากการศึกษาพบว่า ชีวิตมนุษย์ตามคติของพระพุทธศาสนานั้นเป็นสิ่ง ๆ หนึ่งที่อยู่ร่วมกันกับสรรพสิ่งต่าง ๆ ในสากลจักรวาลและอยู่ภายใต้กฎเกณฑ์ที่เป็นไปโดยธรรมชาติ การเกิดขึ้นของชีวิตมนุษย์ย่อมต้องอาศัยเหตุปัจจัยที่ทำให้เกิดและการสิ้นสุดของชีวิตมนุษย์ก็ย่อมต้องอาศัยการดับไปของปัจจัยเหล่านั้นอันได้แก่การอาศัยกระบวนการทางชีววิทยา ซึ่งเป็นไปตามธรรมชาติ และมีองค์ประกอบของชีวิตที่เป็นทั้งฝ่ายสสารและฝ่ายอสสาร หรือฝ่ายรูปและฝ่ายนามสามประการ อันได้แก่ ใจ อ่อน อายุ และ วิญญาณ ซึ่งองค์ประกอบทั้งสามประการนี้เองที่ใช้เป็นเครื่องวินิจฉัยว่าร่างกายนั้นยังมีชีวิตอยู่หรือไม่ในคติของพระพุทธศาสนา

ARTICLE INFO:

Author:

1. นายสุริยัน ผึ้งผาย

Mr. Suriyan Phuengphai
มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย
Mahamakut Buddhist University
E-mail: Suriyan.phu@mbu.ac.th.

Corresponding Author:

2. พระครูวินัยธร เจริญ ทนตจิตโต, ดร.

Phrakruwinaitorn Charoen Thantachitto, Dr.
มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย
Mahamakut Buddhist University

3. พระมหาโสภณวิชญ์ เอกพล

Phramaha Sophonwich Egkphon.
มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย
Mahamakut Buddhist University

คำสำคัญ : ชีวิต, พุทธปรัชญาเถรวาท

Keywords : Life, Theravada Buddhist
Philosophy.

Article history:

Received : 16/10/67

Revised : 05/11/67

Accepted : 21/11/67

ABSTRACT

This scholarly article aims to present the concept of life from the perspective of Theravada Buddhism. According to Buddhist teachings, human life is a phenomenon that exists in harmony with all other beings in the universe and is governed by natural principles, as demonstrated by the study. The emergence of human life depends on specific conditions, while its cessation relies on the extinguishment of those conditions through naturally occurring biological processes. Life comprises both material and immaterial components, specifically three elements: warmth, lifespan, and consciousness. These three elements serve as criteria for determining whether a body is alive according to Buddhist beliefs.

บทนำ

หลักคำสอนที่สำคัญที่สุดในทางพระพุทธศาสนา และอาจถือว่าเป็นหัวใจของพระพุทธศาสนาก็คือ หลักคำสอนที่เป็นไปเพื่อการดับทุกข์ของมนุษย์ พระพุทธศาสนามีแนวคิดที่ว่าสิ่งมีชีวิตทุกชนิดรวมถึงมนุษย์เกิดขึ้นมาพร้อมกับลักษณะสามประการตามธรรมชาติที่เรียกว่า หลักไตรลักษณ์ อันได้แก่ ทุกข์ (ความทุกข์) อนิจจัง (ความไม่เที่ยง) และอนัตตา (ความไม่มีตัวตน) การที่มนุษย์จะหลุดพ้นจากห้วงของความทุกข์ได้นั้นย่อมจะต้องกระทำการให้เป็นไปเพื่อการดับทุกข์ตามหลักอริยสัจสี่ โดยในหลักคำสอนว่าด้วยอริยสัจสี่นั้นอาจกล่าวได้โดยละเอียดว่าเป็นการกล่าวถึงวงจรปฏิภนสมุปบาท อันเป็นการอธิบายเรื่องเหตุแห่งทุกข์และการดับทุกข์ทั้งในทางสมุทยวาร (สายเกิด) และนิโรธวาร (สายดับ) แนวคิดทางพุทธปรัชญา ซึ่งมีรากฐานมาจากคำสอนของพระพุทธเจ้า นำเสนอมุมมองที่ลึกซึ้งและเป็นระบบเกี่ยวกับธรรมชาติของชีวิตและความเป็นจริงของโลก แนวคิดนี้ไม่เพียงแต่เป็นแนวคิดทางศาสนาเท่านั้น แต่ยังเป็นแนวคิดทางปรัชญาที่มีอิทธิพลต่อวิถีชีวิตและความคิดของผู้คนทั่วโลกมาเป็นเวลานานกว่าสองพันห้าร้อยปี พุทธปรัชญามองชีวิตผ่านแนวคิดหลักหลายประการ เช่น อนิจจัง (ความไม่เที่ยง) ทุกข์ (ความทุกข์) และอนัตตา (ความไม่มีตัวตนที่แท้จริง) ซึ่งรวมกันเป็นไตรลักษณ์ แนวคิดเหล่านี้ไม่เพียงแต่อธิบายสถานะของชีวิตเท่านั้น แต่ยังเสนอวิธีการเข้าใจและจัดการกับความท้าทายต่าง ๆ ในชีวิตอีกด้วย นอกจากนี้หลักธรรมอื่น ๆ เช่น อริยสัจสี่ และมรรคมีองค์แปด ยังนำเสนอแนวทางปฏิบัติเพื่อการดำเนินชีวิตที่มีความสุขและการพ้นทุกข์ บทความนี้มุ่งศึกษาและวิเคราะห์มุมมองของพุทธปรัชญาที่มีต่อชีวิต โดยจะมุ่งศึกษาเกี่ยวกับธรรมชาติของชีวิต การกำเนิดของชีวิต และองค์ประกอบของชีวิตทั้งนี้เพื่อให้เกิดความเข้าใจที่ลึกซึ้งยิ่งขึ้น หากพุทธศาสนิกชนมีความเข้าใจในเรื่องนี้อย่างคลาดเคลื่อนก็อาจทำให้เกิดความเข้าใจผิดต่อหลักคำสอนที่สำคัญของพระพุทธศาสนา และกลับทำให้หลักคำสอนในพระพุทธศาสนาเรื่องการกำเนิดของชีวิตมนุษย์เป็นเพียงนิทานเรื่องเล่าลึกลับที่ไม่เชื่อมโยงกับแนวทางการปฏิบัติปฏิบัติชอบตามแนวพุทธจริยศาสตร์ ดังที่องค์พระศาสดาได้มุ่งหวังไว้ นอกเสียจากนี้หากการศึกษาพระคัมภีร์ต่าง ๆ ในทางศาสนาไม่เว้นเฉพาะเพียงในศาสนาพุทธผู้ศึกษาจะได้ทำการศึกษาค้นคว้าเชื่อมโยงร้อยเรียงหลักการต่าง ๆ เข้าด้วยกันหรือแม้แต่การวิเคราะห์ วิพากษ์ ตั้งคำถาม มิใช่ในฐานะที่เป็นคัมภีร์เพื่อเผยแพร่ลัทธิแนวคิดหนึ่ง ๆ โดยศรัทธาเพียงอย่างเดียว แต่เป็นการศึกษาในฐานะที่เป็นปรัชญาระบบหนึ่งแล้วงานศึกษาดังกล่าวนี้ย่อมมีฐานะเป็น “ทัศนะทางปรัชญา” รูปแบบหนึ่งคือเอาแนวคิดทางพุทธปรัชญามาศึกษาเพื่อศึกษาวิเคราะห์วิจารณ์ก่อให้เกิดความงอกงามด้านสติปัญญาแก่ตนเอง ในแง่นี้เองการศึกษาวิเคราะห์แนวคิดเรื่องชีวิตในทัศนะของพุทธปรัชญาเถรวาท เพื่อให้เกิดความเข้าใจที่ดีที่ถูกต้องเกี่ยวกับหลักคำสอนในประเด็นดังกล่าว ทั้ง ยังเพื่อให้ปรากฏเป็นที่แน่ชัดว่าหลักการต่าง ๆ ในพุทธปรัชญาเถรวาทต่างก็มีความเชื่อมโยงสอดคล้องกันอย่างเป็นระบบ การศึกษาเรื่องชีวิตตามทัศนะของพุทธปรัชญาเถรวาทนี้ จึงมีความน่าสนใจเหมาะแก่การค้นคว้าให้เกิดความกระจ่างแจ้งเป็นอย่างยิ่ง

ความหมายของชีวิต

พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน, (2542) ได้ให้ความหมายของชีวิตไว้ว่า ความเป็นอยู่, ความดำรงอยู่ ตรงกันข้ามกับคำว่า “อชีวะ” หรือ “อชีวิต” คือ ความไม่มีชีวิตหรือความตายเพราะสิ้นกาย สิ้นใจ และสิ้นวิญญาณ เพลโต (Plato) นักปรัชญาฝ่ายจิตนิยมได้แสดงทัศนะเกี่ยวกับชีวิตมนุษย์เอาไว้ว่าเป็นสิ่งทวิลักษณ์ (The dualist view of man) กล่าวคือชีวิตประกอบด้วยกาย (Body) และ จิต (Mind) เพลโตได้มองว่ากายเป็นสสาร (Material) เป็นสิ่งบกพร่องไม่สมบูรณ์เป็นบ่อเกิดแห่งความชั่วร้าย และสูญสลายได้ แต่จิตนั้น

เป็นออสสารที่อยู่เหนือเหตุผลทางประสาทสัมผัสเป็นธรรมชาติดั้งเดิมและเป็นตัวตนภายในของมนุษย์ มีการแยกตัวอยู่ต่างหากจากร่างกาย มีอิทธิพลเหนือร่างกาย จิตเป็นตัวกำหนดให้มนุษย์มีความคิด มีวิธีการคิด มีวิธีการปฏิบัติในการดำเนินชีวิตด้วยเหตุผล (จารุวี วงศ์ละคร, 2539: 109) ส่วนโทมัส ฮอบบ์ (Hobbes : 1588 – 1679) นักปรัชญาฝ่ายสสารนิยมชาวอังกฤษได้แสดงทัศนะเกี่ยวกับชีวิตมนุษย์เอาไว้ว่ามนุษย์เป็นเพียงสสารหรือร่างกายเท่านั้น มนุษย์มีลักษณะที่คล้ายกับจักรกล ถึงแม้ว่ามนุษย์จะมีสมองที่ซับซ้อนแต่สมองก็เป็นเพียงสสาร สมองเป็นส่วนหนึ่งของร่างกายและสมองสั่งงานมนุษย์ให้ทำ ดังนั้น ฮอบบ์จึงมิได้แสดงทัศนะว่ามนุษย์เหมือนกับหุ่นยนต์ที่เคลื่อนไหวได้กล่าวคือเปรียบเหมือนกับจักรกล (จุฬาพิทย อุมะวิชนี, 2539: 4) กล่าวโดยสรุป ชีวิตของมนุษย์รวมถึงสรรพสัตว์นั้น ประกอบด้วยส่วนที่เป็นรูปหรือกาย (Body) และส่วนที่เป็นนามหรือจิต (Mind) ซึ่งทั้งสองส่วนนี้ต่างมีส่วนสำคัญในการทำหน้าที่ต่าง ๆ ร่วมกันและต่างอิงอาศัยซึ่งกันและกัน ชีวิตจึงจะดำรงอยู่ได้

พุทธปรัชญาคืออะไร

พุทธปรัชญา หมายถึง ระบบคิดตามหลักคำสอนของพระพุทธศาสนาที่มีความสัมพันธ์ เชื่อมโยงร้อยรัด และสอดคล้องกันอย่างเป็นระบบในแง่ของตรรกะหรือความสัมพันธ์เชิงเหตุและผล โดยกินความเนื้อหาแก่นสารที่รวมไปถึงประเด็นหลัก ๆ สามส่วน ประการที่หนึ่ง ประเด็นเรื่องความมี ความเป็น การดำรงอยู่ และความสัมพันธ์ระหว่างสิ่งที่ดำรงอยู่ หรือประเด็นในมิตติปรัชญาและภววิทยา (Metaphysics and Ontology) ประการที่สอง ประเด็นเรื่องความรู้ การได้มาซึ่งความรู้ และความรู้ที่ดีที่ถูกต้อง หรือในประเด็นในมิตติญาณวิทยา (Epistemology) และประการที่สาม ประเด็นเรื่องความดี ความงาม การประพฤติปฏิบัติที่ดีงามที่ถูกต้อง หรือประเด็นในมิตติคุณวิทยาหรือธรรมวิทยา (Axiology) ซึ่งในที่นี่ประกอบไปด้วย จริยศาสตร์ และสุนทรียศาสตร์ (Ethics and Aesthetics) (สุนทร ฌ รังสี, 2541: 10) กล่าวว่า พุทธปรัชญา ได้แก่ หลักคำสอนเกี่ยวกับความจริง (สัจธรรม) และหลักปฏิบัติ (จริยธรรม) บางประการของพระพุทธศาสนาที่นำมาศึกษาวิเคราะห์ด้วยการใช้เหตุผลตามวิธีการทางปรัชญา กล่าวคือ พุทธปรัชญาจะจำกัดวงอยู่ในส่วนที่เป็นศาสนธรรมของพระพุทธศาสนาเท่านั้น จะไม่รวมไปถึงส่วนที่เป็นศาสนา ศาสนบุคคล ศาสนพิธี และศาสนสถานด้วย เว้นเสียแต่ส่วนต่าง ๆ เหล่านี้จะไปเกี่ยวข้องกับศาสนธรรมที่จะต้องศึกษาวิเคราะห์ด้วยการใช้เหตุผลเชิงปรัชญาด้วยเท่านั้น

การกำเนิดชีวิตของมนุษย์ในทัศนะของพุทธปรัชญา

ในพระไตรปิฎกมีเนื้อหาสาระที่กล่าวถึงการกำเนิดของชีวิตกระจัดกระจายอยู่หลายแห่ง ซึ่งเมื่อพิจารณาจากเนื้อหาสาระทั้งหมดอาจจะพอกล่าวได้ว่า สามารถแบ่งเนื้อหาสาระเกี่ยวกับการกำเนิดของชีวิตได้ทั้งหมดสองประเด็นใหญ่ ๆ นั่นคือเรื่องการกำเนิดเผ่าพันธุ์มนุษย์และกระบวนการรวมทั้งขั้นตอนในการกำเนิดชีวิตมนุษย์ในลักษณะปัจเจก

การกำเนิดชีวิตของมนุษย์ หากกล่าวถึงในแง่ของการกำเนิดเผ่าพันธุ์มนุษย์นั้นมิกกล่าวไว้ ในอัครคัมภีร์สูตร (ที.ป. 11/111/83) ซึ่งเป็นพระสูตรที่พระพุทธเจ้าสนทนากับพราหมณ์ว่าเสฏฐะและภารทวาชะ เพื่อหักล้างแนวความคิดแบบบรรพบุรุษของพราหมณ์ว่ามนุษย์นั้นแท้จริงไม่ได้เกิดมาจากเทพเทวาองค์ใด ดังนั้นการเกิดขึ้นของมนุษย์แต่ละคนจึงไม่ได้มียศศักดิ์หรือตำแหน่งใด ๆ ติดตัวมาแต่กำเนิด โดยมีความสำคัญตอนหนึ่งว่า “...สมัย นั้น ทัวทั้งจักรวาลนี้แหละเป็นน้ำทั้งนั้น มีตมนอนธการ ดวงจันทร์

ดวงอาทิตย์ ดวงดาวนักซ์ตรทั้งหลายยังไม่ปรากฏกลางคืน กลางวันยังไม่ปรากฏ เดือนหนึ่ง ครึ่งเดือน ฤดูและปี ก็ยังไม่ปรากฏ หญิงชายก็ยังไม่ปรากฏ สัตว์ทั้งหลายปรากฏชื่อแต่เพียงว่า ‘สัตว์’ เท่านั้น ครั้นเวลาล่วงเลยมา ช้านาน เกิดจวนดินลอยอยู่บนน้ำ ปรากฏแก่สัตว์เหล่านั้นจนจวนน้ำมที่บุคคลเคี้ยวให้แห้งแล้วทำให้เย็นสนิทจับ เป็นฝอยอยู่ข้างบน จวนดินนั้นสมบูรณ์ด้วยสี สมบูรณ์ด้วยกลิ่น สมบูรณ์ด้วยรส มีสีเหมือนเนยใสหรือเนยข้น อย่างดี และมีรสอร่อยเหมือนน้ำผึ้งมีซึ่งปราศจากโทษ ต่อมาสัตว์ผู้หนึ่งมีนิสัยโลกกล่าววว่า ‘ท่านผู้เจริญสิ่งนี้ จะเป็นเช่นไร’ แล้วใช้นิ้วจุ่มจวนดินขึ้นมาลิ้มดู เมื่อเขาใช้นิ้วจุ่มจวนดินขึ้นมาลิ้มดูอยู่ รสจวนดินได้แผ่ซ่านไป เขาจึงเกิดความอยากในรส แม้สัตว์เหล่านั้นก็พากันถือแบบอย่างสัตว์นั้น จึงใช้นิ้วจุ่มจวนดินขึ้นมาลิ้มดูเมื่อ สัตว์เหล่านั้นใช้นิ้วจุ่มจวนดินขึ้นมาลิ้มดูอยู่ รสจวนดินก็แผ่ซ่านไป และสัตว์เหล่านั้นก็เกิดความอยากในรสขึ้น เช่นเดียวกัน ต่อมา สัตว์เหล่านั้นพากันใช้มือปั้นจวนดินให้เป็นคำ ๆ เพื่อจะ บริโภค เมื่อใด สัตว์เหล่านั้นพากัน ใช้มือปั้นจวนดินให้เป็นคำ ๆ เพื่อบริโภค เมื่อนั้น รัศมีที่ชานออกจากร่างกายของสัตว์เหล่านั้นก็หายไป เมื่อรัศมี ที่ชานออกจากร่างกายหายไป...เมื่อสัตว์เหล่านั้นบริโภคข้าวสาละ ซึ่งเกิดสุกเองในที่ที่ไม่ต้องไถ มีข้าวสาละนั้น เป็นภักษา มีข้าวสาละนั้นเป็นอาหาร ได้ดำรงอยู่นานแสนนาน สัตว์เหล่านั้นจึงมีร่างกายหยาบขึ้น ทั้งผิวพรรณก็ ปรากฏแตกต่างกันและอวัยวะเพศหญิงปรากฏแก่ผู้เป็นหญิง อวัยวะเพศชายปรากฏแก่ผู้ เป็นชายกล่าวกันว่า หญิงเพ่งดูชาย และชายก็เพ่งดูหญิงนานเกินไป เมื่อชนทั้ง 2 เพศต่างเพ่งดูกันและกันนานเกินไป ก็เกิดความ กำหนดขึ้น ความเร่าร้อนก็ปรากฏขึ้นในกาย เพราะความเร่าร้อนเป็นปัจจัย ชนเหล่านั้นจึงได้เสพเมถุนธรรม...”

สรุปเนื้อความได้ว่า เดิมทีในครั้งที่ยังไม่มีมนุษย์นั้น ยังมีอาภัสสรพรหมหลงใหลติดใจในรสชาติของ จวนดิน เมื่อกินจวนดินมากเข้า ๆ สภาพร่างกายก็แปรเปลี่ยนไปเรื่อย ๆ เป็นระยะเวลาหนึ่งจนพรหมเหล่านั้นมีสภาพ ความเป็นมนุษย์มากขึ้นเรื่อย ๆ ก่อเกิดความเป็นเพศสภาพชายหญิง เกิดความกำหนัด เกิดกิเลสในรูปแบบต่าง ๆ ทั้งโทษต่อเรื่องต่าง ๆ โลกะในการหวงกันทรัพย์สิน โมหะในกามคุณ รวมทั้งก่อให้เกิดสังคมมนุษย์ซึ่งมีการ เสพสังวาส การอยู่ร่วมกัน การร่วมมือกัน การทะเลาะเบาะแว้งกัน รวมทั้งการอยู่ร่วมกันเป็นสังคม และ หลังจากที่เขาอาภัสสรพรหมนั้นได้กลายสภาพเป็นสังคมมนุษย์ ระบบความคิดเรื่องการแบ่งแยกหน้าที่ภายใน สังคมจึงเกิดขึ้นภายหลัง ระบบบรรณะที่ประกอบด้วย พรหมณ์ กษัตริย์ แพศย์ ศูทร นั้นเป็นระบบความคิดที่ เป็นไปตามการแบ่งหน้าที่ภายในสังคม หาใช่ศคคัหรือคุณลักษณะที่ติดตัวบุคคลมาแต่กำเนิดไม่ อัคคัญญ์ สูตรจึงเป็นพระสูตรที่แม้พระพุทธเจ้าจะทรงมีความมุ่งหมายในการสอนเพื่อให้เห็นถึงข้อบกพร่องและความเชื่อ ที่ผิดของ ความคิดระบบบรรณะ แต่กลับมีเนื้อหาสาระเกี่ยวกับการกำเนิดซึ่งเผ่าพันธุ์ของมนุษยชาติด้วย

สำหรับคำอธิบายกระบวนการเกิดขึ้นของชีวิตมนุษย์ที่เป็นรูปธรรมของปัจเจกนั้น ถูกกล่าวถึงในอินทก สูตร ซึ่งเป็นเนื้อหาวาดด้วยบทสนทนาระหว่างพระพุทธเจ้ากับอินทกยักษ์ความว่า (ส.ส. 15/235/337) “สัตว์นี้ จะมีร่างกายนี้ได้อย่างไรหนอ กระดูกและก้อนเนื้อมาจากไหน สัตว์นี้จะอยู่ในครรภ์ได้อย่างไร พระผู้มีพระภาค ตรัสว่า รูปนี้เป็นกลละก่อน จากกลละเกิดเป็นอัมพพะ จากอัมพพะเกิดเป็นเปสิ (ชิ้นเนื้อเล็ก) จากเปสิเกิด เป็นขนะ (เป็นก้อน) จากขนะเกิดเป็นปัญจสาขา (ปุม 5 ปุม) ต่อจากนั้น ผม ขนและเล็บจึงเกิดขึ้น มารดา ของสัตว์ผู้อยู่ในครรภ์นั้น บริโภคข้าวน้ำโภชนาหารอย่างใด สัตว์ผู้อยู่ในครรภ์มารดานั้นก็ยังอรรถภาพให้เป็นไป ในครรภ์ด้วยข้าวน้ำโภชนาหารอย่างนั้น” ซึ่งหมายความว่าสิ่งที่ตัวอ่อนในครรภ์มารดาค่อย ๆ เจริญเติบโตขึ้น ทีละเล็กละน้อยตามธรรมชาติ ในทางชีววิทยาของสิ่งมีชีวิตโดยทั่ว ๆ ไป แต่ในแง่ขององค์ประกอบของการถือ กำเนิดขึ้นของชีวิตนั้น กล่าวถึงไว้ใน มหาตมทาสังขยสูตรความว่า (ม.ม. 12/408/444) “ภิกษุทั้งหลาย เพราะ ปัจจัย 3 ประการประชุมพร้อมกัน การถือกำเนิดในครรภ์จึงมีได้ ในสัตว์โลกนี้ มารดาบิดาอยู่ร่วมกัน แต่มารดา ยังไม่มีระดู และคันธัพพะยังไม่ปรากฏ การถือกำเนิดในครรภ์ก็ยังมีไม่ได้ ในสัตว์โลกนี้ มารดาบิดาอยู่ร่วมกัน

มารดา มีระดู แต่คันธัพพะยังไม่ปรากฏการถือกำเนิดในครรภ์ก็ยังมีไม่ได้ แต่เมื่อใด มารดาบิดาอยู่ร่วมกัน มารดา มีระดู และคันธัพพะก็ปรากฏ เมื่อนั้นเพราะปัจจัย 3 ประการประชุมพร้อมกันอย่างนี้ การถือกำเนิดในครรภ์จึงมีได้” จะเห็นได้ว่า องค์ประกอบที่สำคัญของการกำเนิดชีวิตนั้นต้องอาศัยปัจจัยด้านสสาร 2 ประการและด้านอสสาร 1 ประการ รวมทั้งสิ้น 3 ประการ โดยแบ่งเป็นองค์ประกอบด้านสสารหรือก็คือ องค์ประกอบในทางชีววิทยาในปัจจัยเรื่องการสืบพันธุ์ระหว่างชายหญิงหรือบิดามารดา และปัจจัยเรื่องการเจริญพันธุ์ของมารดาที่จะก่อให้เกิดชีวิตมนุษย์ในทางสสารร่างกายขึ้น และองค์ประกอบด้านอสสารซึ่งก็คือ คันธัพพะ ซึ่งโดยทั่วไปแล้วมีการแปลหรือตีความกันว่าหมายถึง สัตว์ที่จะมาเกิด สัตว์ที่เข้าไปนั้น คำว่า “สัตว์” ในที่นี้จึงย่อมไม่ได้หมายถึงสัตว์หรือคนจริง ๆ ที่เข้าไปสู่ครรภ์มารดา แต่ควรจะหมายถึงปฏิสนธิจิตหรือปฏิสนธิวิญญาณ เมื่อประกอบกับคำกล่าวเกี่ยวกับวิญญาณในมหานิทานสูตรที่ว่า (ที.ม. 10/115-116/65-66) “เพราะวิญญาณเป็นปัจจัย นามรูปจึงมี เธอพึงทราบเหตุผลที่วิญญาณเป็นปัจจัย นามรูปจึงมี ดังต่อไปนี้ ก็ถ้าวิญญาณจักไม่หยั่งลงในท้องมารดา นามรูป จะก่อตัวขึ้นในท้องมารดาได้หรือ...ก็ถ้าวิญญาณจักไม่ได้อาศัยนามรูป ชาติ ขรา มรณะ และความเกิดขึ้นแห่งทุกข์ สมุทัยจะปรากฏได้หรือ” ย่อมเป็นที่ชัดเจนว่าการกำเนิดของชีวิตนั้นย่อมต้องอาศัยองค์ประกอบของการกำเนิดชีวิตในฝ่ายอสสารหรือฝ่ายจิตร่วมด้วยนั่นเอง ดังนั้นหากกล่าวถึงการเกิดขึ้นของชีวิตมนุษย์ในลักษณะนี้ย่อมถือว่า พุทธปรัชญาจัดเป็นแนวคิดในทางอภิปรัชญาที่เชื่อเรื่ององค์ประกอบของชีวิตที่ประกอบด้วยสองส่วนคือส่วนที่เป็นจิตและส่วนที่เป็นสสาร หรือก็คือนามกับรูปนั่นเอง จะเห็นได้ว่ากระบวนการเกิดของชีวิตมนุษย์ทั้งในแง่เผ่าพันธุ์และในแง่ของมนุษย์ในฐานะปัจเจกที่ถูกอธิบายไว้ในพระสูตรต่าง ๆ ข้างต้นเป็นแนวคิดที่ไม่ได้อาศัยกระบวนการดลบันดาลจากสิ่งศักดิ์สิทธิ์ใด แต่เป็นกระบวนการที่เกิดขึ้นตามธรรมชาติซึ่งมีเหตุปัจจัยต่าง ๆ กำหนด หากเหตุปัจจัยต่าง ๆ ที่สำคัญเกิดขึ้นครบถ้วนชีวิตของมนุษย์ก็จะถือกำเนิดขึ้น

มโนทัศน์เรื่องชีวิตในทางพระพุทธศาสนานิกายเถรวาท

มโนทัศน์เรื่องชีวิตมนุษย์ หากพิจารณาถึงองค์ประกอบของชีวิตมนุษย์ในภาพรวม องค์ประกอบของมนุษย์จะถูกแบ่งเป็นส่วนประกอบใหญ่ ๆ ตามหลักคำสอนเรื่องขันธ 5 ซึ่งประกอบไปด้วย รูป เวทนา สัญญา สังขาร และวิญญาณ หลักคำสอนเรื่องขันธทั้งห้านี้เป็นต้นเค้าเพื่อนำไปสู่การอธิบายและสอนเรื่องวงจรและกลไกการดับทุกข์ตามหลักปฏิจจสมุปบาทหรือก็คือหลักอริยสัจสี่แบบละเอียด ซึ่งเป็นความมุ่งหมายสูงสุดแห่งหลักการของพระพุทธศาสนาที่ทุก ๆ คำสอนจะมุ่งไปสู่ประเด็นเรื่องจริยศาสตร์ทั้งสิ้น ในองค์ประกอบของชีวิตที่ประกอบด้วยขันธทั้งห้านี้ เป็นการให้คำอธิบายสิ่งที่ป็นธรรมชาติของชีวิตมนุษย์ โดยแบ่งชีวิตออกเป็นสององค์ประกอบใหญ่ ๆ อันได้แก่ รูปขันธและนามขันธ รูปขันธคือองค์ประกอบของชีวิตในส่วนของการร่างกาย ส่วนนามขันธซึ่งประกอบด้วยเวทนา สัญญา สังขาร และวิญญาณนั้น เป็นองค์ประกอบในส่วนของการจิตใจและการทำงานรวมทั้งสภาพของจิตใจตามความเป็นจริงของสัจชาตญาณมนุษย์

ในส่วนขององค์ประกอบด้านร่างกายนั้น คำสอนในพระพุทธศาสนากล่าวว่าการกำเนิดขึ้นของชีวิตเป็นเพียงการประชุมกันของธาตุทั้ง 6 ที่มีอยู่ตามธรรมชาติอยู่แล้ว ซึ่งการประชุมกันของธาตุนี้ก็ไม่ได้เกิดจากเทพเจ้า แต่เป็นการเกิดขึ้นโดยเหตุปัจจัยดังที่กล่าวมาข้างต้นในเรื่องกระบวนการเกิดขึ้นของชีวิต เนื้อหาสาระเกี่ยวกับเรื่องนี้ปรากฏในชาตวิภังคสูตรความว่า (ม.อ. 14/344/403) “บุรุษนี้มีธาตุ 6 ประการ เพราะอาศัยเหตุอะไร เราจึงกล่าวไว้เช่นนั้น ภิกษุ ธาตุ 6 ประการ นี้ คือ 1. ปฐวีธาตุ (ธาตุดิน) 2. อาโปธาตุ (ธาตุน้ำ) 3. เตโชธาตุ (ธาตุไฟ) 4. วาโยธาตุ (ธาตุลม) 5. อากาสธาตุ (ธาตุคืออากาศ) 6. วิญญาณธาตุ (ธาตุคือวิญญาณ)”

เนื่องจากชีวิตก็เป็นเหมือนสรรพสิ่งอื่น ๆ ในสากลที่อยู่ภายใต้กฎแห่งเหตุปัจจัยหรืออิทัปปัจจยา เมื่อชีวิตประกอบขึ้นจากการประชุมของธาตุซึ่งมีอยู่ตามธรรมชาติ และการประชุมกันของธาตุต่าง ๆ หรือการถือกำเนิดของชีวิตนั้นย่อมต้องขึ้นอยู่กับเหตุปัจจัย ในขณะเดียวกันการแยกออกจากกันของธาตุต่าง ๆ หรือการสิ้นสุดชีวิตก็ย่อมต้องขึ้นอยู่กับเหตุปัจจัยที่ดับลงเช่นเดียวกัน ดังที่มีการกล่าวถึงในเสลาสูตรความว่า (ส.ส. 15/170/226-227) “ร่างกายนี้ตนเองก็ไม่ได้สร้าง ผู้อื่นก็ไม่ได้สร้าง อาศัยเหตุจึงเกิด เพราะเหตุดับจึงดับ พืชชนิดใดชนิดหนึ่งที่บุคคลหว่านลงในนาอาศัยเหตุ 2 ประการ คือ รสดินและยางพืชจึงงอกขึ้นฉันใด ชันธ ธาตุ และอายตนะ 6 เหล่านี้ก็ฉันนั้นเหมือนกัน อาศัยเหตุจึงเกิด เพราะเหตุดับจึงดับ”

วิเคราะห์องค์ประกอบชีวิตของมนุษย์ในทัศนะของพุทธปรัชญาเถรวาท

อย่างไรก็ดีนอกจากร่องการประชุมกันของธาตุทั้งหกจนเกิดเป็นองค์ประกอบด้านรูปขันธ์ของชีวิตมนุษย์แล้ว ในประเด็นเกี่ยวกับเรื่องนี้ปรากฏคำที่สำคัญอยู่คือคำว่า โออุณ อายุ และวิญญาน โดยคำเหล่านี้ปรากฏเป็นเบื้องต้นในฐานะของสิ่งที่ใช้พิสูจน์และวินิจฉัยความสิ้นไปของชีวิต ในแผนปิณฑูปมสูตรซึ่งเป็นพระสูตร ที่ว่าด้วยพุทธพจน์มีความตอนหนึ่งที่สำคัญกล่าวว่า “ท่านทั้งหลาย จงดูรูปที่บุคคลทิ้งแล้ว เมื่อใด อายุ โออุณ และวิญญานละกายนี้ เมื่อนั้นกายนี้ก็ถูกทอดทิ้ง นอนเป็นเหยื่อของสัตว์อื่น ปราศจากเจตนาความสืบทอดเป็นเช่นนี้ นี่เป็นมายากลสำหรับหลอกลวงคนโง่ ชันธ 5 เปรียบเหมือนเพชรฆาต เราบอกแล้วสาระในขันธ 5 นี้ไม่มี” ทั้งยังปรากฏการกล่าวถึงโดยพระสาวกในปายาสสูตรซึ่งเป็นการถ่ายทอดบทสนทนาระหว่างพระมหากัสสปะกับพระเจ้าปายาสีผู้ปกครองเมืองเสตัพพะ ในพระสูตรนี้พระมหากัสสปะได้กล่าวถึงองค์ประกอบที่สำคัญเกี่ยวกับชีวิตและร่างกายมนุษย์ไปในทางเดียวกันกับพระพุทธเจ้าความว่า “บพิตร เช่นเดียวกันนั้นแหละเมื่อร่างกายนี้ยังมีอายุ มีโออุณและมีวิญญานจะมีน้ำหนักเบากว่า อ่อนนุ่มกว่า และปรับตัวได้ง่ายกว่า แต่เมื่อร่างกายนี้ไม่มีอายุไม่มีโออุณและไม่มีวิญญาน จะมีน้ำหนักมากกว่า แข็งกระด้างกว่า และปรับตัวได้ยากกว่า (ที.ม. 10/424/356) ...เมื่อกายนี้ยังมีอายุ มีโออุณและมีวิญญาน จึงก้าวไปได้ ถอยกลับได้ ยืนได้ นั่งได้ นอนได้ เห็นรูปทางตาได้ ฟังเสียงทางหูได้ ดมกลิ่นทางจมูกได้ ลิ้มรสทางลิ้นได้ ถูกต้องโณภูมิจึงพระทางกายได้ รู้ธรรมารมณ์ทางใจได้ แต่เมื่อกายนี้ไม่มีอายุ ไม่มีโออุณ และไม่มีวิญญาน กายนี้จึงก้าวไปไม่ได้ ถอยกลับไม่ได้ ยืนไม่ได้ นั่งไม่ได้ นอนไม่ได้ เห็นรูปทางตาไม่ได้ ฟังเสียงทางหูไม่ได้ ดมกลิ่นทางจมูกไม่ได้ ลิ้มรสทางลิ้นไม่ได้ ถูกต้องโณภูมิจึงพระทางกายไม่ได้ หรือรู้ธรรมารมณ์ทางใจไม่ได้” (ที.ม. 10/424/358-359) และปรากฏในบทสนทนาของพระสารีบุตรและพระมหาโกฏฐิเกซึ่งอยู่ในมหาเวทลสูตรความว่า “อินทรี 5 ประการนี้ อาศัยอายุดำรงอยู่...อายุอาศัยโออุณดำรงอยู่และโออุณอาศัยอายุดำรงอยู่...เมื่อประทีปน้ำมันกำลังติดไฟอยู่ แสงสว่างอาศัยเปลวไฟจึงปรากฏ เปลวไฟก็อาศัยแสงสว่างจึงปรากฏอยู่แม้ฉันใด อายุอาศัยโออุณดำรงอยู่ โอ อุณก็อาศัยอายุดำรงอยู่ ก็ฉันนั้นเหมือนกัน (ม.ม. 12/456/494-495) ...เมื่อธรรม 3 ประการ คือ 1 อายุ 2 โออุณ 3 วิญญาน ละกายนี้ไป กายนี้จึงถูกทอดทิ้งนอนนิ่งเหมือนท่อนไม้ที่ปราศจากเจตนา...” ดังกล่าวนี้นี้ทำให้เห็นว่าในคติของพุทธปรัชญา ความตายที่เกิดจากเหตุปัจจัยให้ธาตุทั้งหลายประชุมกันนั้นไม่สามารถดำรงคงอยู่ได้และขันธทั้งห้าต้องแตกดับลงไปในัน ยังต้องอาศัยสิ่งสำคัญที่ใช้ในการวินิจฉัยความตายซึ่งได้แก่ โออุณ อายุ และวิญญานด้วย

เมื่อพิจารณาข้อความในมหาเวทลสูตรข้างต้น สามารถตีความได้ว่าการที่ชีวิตของมนุษย์จะสามารถมีและดำรงอยู่ได้นั้นอาศัยการสังเกตจากการดำรงอยู่ของอินทรีห้าประการ กล่าวอีกอย่างคือ การที่มีชีวิตแตกต่างจากมนุษย์ที่ไม่มีชีวิต สิ่งสำคัญอย่างแรกที่สามารถสังเกตได้คือการดำรงอยู่ของอินทรีทั้งห้าประการ

หรือก็คือการที่อวัยวะต่าง ๆ ของมนุษย์ยังสามารถใช้งานได้ตามปกตินั่นเอง คำว่าอายุ ที่กล่าวว่า เป็นธรรมชาติ ที่เป็นใหญ่ที่ทำให้ชีวิตินทรีย์ตั้งอยู่ จึงสามารถตีความได้ว่า องค์ประกอบประการแรกของชีวิตที่ว่าด้วย อายุ คือ ธรรมชาติที่หนุนส่งให้ชีวิตและอินทรีย์สามารถดำรงอยู่และอินทรีย์เหล่านั้นสามารถทำงานได้อย่างปกติไม่ดับลงไป ยกตัวอย่างเช่น การที่ดวงตาของมนุษย์สามารถมองเห็นได้ หูสามารถได้ยิน เหล่านี้คือการที่มนุษย์ยังคงมีธรรมชาติที่หนุนเสริมให้ชีวิตินทรีย์ตั้งอยู่หรือก็คือยังมีอายุ หากมนุษย์คนดังกล่าวตายลงองค์ประกอบที่สำคัญประการแรกที่จะสามารถพิจารณาได้คือการที่รูปร่างหรือก็คือร่างกายนั้นไม่มีธรรมชาติที่หนุนเสริมให้ชีวิตินทรีย์สามารถตั้งอยู่ได้ซึ่งก็คือรูปร่างนั้นไม่มีชีวิตินทรีย์หรือไม่มีอายุแล้ว จึงทำให้อินทรีย์ต่าง ๆ หมดการทำงานลงไป (non function) อันได้แก่ ตา เนื้อและหูเนื้อนั้นไม่สามารถใช้การได้อีกต่อไป จากพระสูตรดังกล่าวจะเห็นว่า ไออุ่นของร่างกาย อันเป็นองค์ประกอบที่สำคัญประการถัดมาของการมีชีวิตนั้น คือส่วนที่มีลักษณะร้อนของไฟโดยไฟดังกล่าว คือ ไฟที่เกิดขึ้นจากการปรุงแต่งของกรรม ในคำบาลีนั้นไฟที่เป็นปัจจัยให้เกิดไออุ่นใช้คำว่า กัมมเตโชธาตุ (กัมมเตโชธาตุ) ซึ่งแสดงถึงว่าไออุ่นคือส่วนหนึ่งของธาตุต่าง ๆ ที่มาประชุมกันด้วยเช่นกัน แต่ธาตุไฟหรือเตโชธาตุที่เป็นสิ่งซึ่งก่อให้เกิดไออุ่นนั้นไม่ใช่เตโชธาตุตามปกติ กล่าวคือ ในบรรดาสรรพสิ่งต่าง ๆ ในสากลจักรวาล โดยคติของพระพุทธศาสนาและอาจจะรวมทั้งคติของระบบปรัชญาและศาสนาอื่นในทางตะวันออกเกือบทั้งหมด มีความเชื่อว่า ตัวสสารประกอบไปด้วยการก่อร่างขึ้นของธาตุสี่ประการหรือมหาภูตรูปทั้งสี่ คือ เตโชธาตุหรือธาตุไฟ อาโปธาตุหรือธาตุน้ำ วาโยธาตุหรือธาตุลม และปฐวีธาตุหรือธาตุดินด้วยกันทั้งสิ้น แต่ในสสารต่างประเภทกันก็จะมีส่วนประกอบของธาตุทั้งหลายในสัดส่วนที่แตกต่างกัน แม้ไฟก็มีส่วนประกอบของเตโชธาตุ วาโยธาตุ และปฐวีธาตุ เพียงแต่น้ำอาจจะมีสัดส่วนของอาโปธาตุอยู่มากที่สุด หรือเปลวไฟก็มีส่วนประกอบของอาโปธาตุ วาโยธาตุ และปฐวีธาตุ เพียงแต่ไฟอาจจะมีสัดส่วนของเตโชธาตุอยู่มากที่สุด เป็นต้น ในร่างกายของมนุษย์ก็เป็นสสารที่ประกอบด้วยธาตุทั้งหลายดังกล่าวไปแล้วข้างต้นเช่นกัน แม้กระทั่งเมื่อ มนุษย์ตายลง ร่างกายแปรเปลี่ยนจากมนุษย์เป็นซากศพ ซากศพของมนุษย์ก็ยังคงประกอบด้วยธาตุต่าง ๆ ดังกล่าวอยู่เช่นเดิมเพียงแต่อาจมีการเปลี่ยนแปลงสัดส่วนของแต่ละธาตุไปไม่เหมือนตอนที่ร่างกายนั้นยังมีชีวิตอยู่ รวมทั้งยังมีองค์ประกอบของเตโชธาตุด้วย แต่เมื่อมนุษย์ตายลงไออุ่นซึ่งเกิดจากกัมมเตโชธาตุก็จะหมดไป ในแง่นี้เองจึงมีปัญหาว่ากัมมเตโชธาตุกับเตโชธาตุตามธรรมดามีความแตกต่างกันหรือไม่เพียงใด ซึ่งประเด็นดังกล่าวนี้จะได้อภิปรายต่อไปข้างหน้า

ส่วนคำกล่าวในพระไตรปิฎกที่กล่าวว่าอายุอาศัยไออุ่นดำรงอยู่ในขณะเดียวกันไออุ่นก็อาศัยอายุดำรงอยู่เช่นกันนั้น อรรถกถาได้อธิบายไว้ว่า (ม.อ. 8/456/258) “...คำว่า ลูกหม้อยู่ ได้แก่ไฟลงอยู่ คำว่าอาศัย เปลวไฟได้แก่ อาศัยเปลวแสง คำว่าแสงย่อมปรากฏได้แก่ แสงสว่างย่อมปรากฏ คำว่าเปลวไฟอาศัยแสง ได้แก่ เปลวไฟอาศัย แสงสว่างจึงปรากฏ ในคำว่าฉันนั้น นั้นแล ท่านผู้มีอายุ อายุย่อมอาศัยไออุ่นตั้งอยู่นี้คือ ไฟที่เกิดจากกรรมเหมือนเปลวไฟ สิ่งที่เป็นใหญ่ในการเป็นอยู่ (อายุ) เหมือนแสงสว่าง...จริงอยู่ เปลวไฟ เมื่อจะเกิดก็ถือเอาแสงสว่างนั้น แผละเกิดขึ้น...การใช้สิ่งที่เป็นใหญ่ในการเป็นอยู่ (อายุ) ซึ่งเกิดพร้อมกับมหาภูตรูปที่เกิดจากกรรม ซึ่งอาศัยไออุ่นตามรักษาไออุ่น ก็เหมือนความปรากฏแห่งความเป็นไปของเปลวไฟนั่นเอง เพราะแสงสว่างที่ความเป็นไปแห่งเปลวไฟในแสงสว่างนั้นให้เกิด...” ชุดคำอธิบายจากอรรถกถานี้เป็นการเปรียบเทียบ อายุและไออุ่นกับเปลวไฟและแสงสว่าง ในทำนองที่ว่า เป็นสิ่งที่เกิดขึ้นต้องอิงอาศัยการเกิดขึ้นและดำรงอยู่ซึ่งกันและกัน เปรียบเสมือนเมื่อมีเปลวไฟก็ย่อมต้องมีเปลวแสงสว่าง หากจะให้มีเพียงเปลวไฟโดยปราศจากแสงสว่างก็ย่อมจะเป็นไปไม่ได้ หรือหากจะให้มีเพียงเปลวแสงสว่างโดยปราศจากเปลวไฟก็ย่อมเป็นไปไม่ได้เช่นเดียวกัน จึงตีความได้ว่าไออุ่นและอายุเป็นสิ่งที่เป็น พื้นฐานให้กันและกัน จะเกิดขึ้นพร้อมกันดำรงอยู่

ร่วมกันและจะดับลงพร้อมกัน องค์ประกอบทั้งสองในสามประการของชีวิตที่ว่าด้วยไออุ่นและอายุในคำอธิบายนี้จึงเป็นของสองสิ่งที่แตกต่างกันแต่จะอยู่ด้วยกันเสมอนั่นเอง เกี่ยวกับเรื่องขององค์ประกอบของชีวิตทั้งสองประการที่กล่าวมาข้างต้นนี้ กล่าวได้ว่าการเกิดขึ้นของสภาพธรรมที่มีลักษณะเป็นรูปหรือเป็นของซึ่งมีคุณสมบัติที่บ่มติดของพื้นที่ (extension) หรือในรูปแบบของสสารนั้นเป็นการประกอบสร้างขึ้นของมหาภูตรูปทั้งสี่ อันได้แก่ ธาตุไฟ ธาตุดิน ธาตุน้ำ และธาตุลม ส่วน “ชีวิตินทรีย์ เป็นไฉน ชีวิตินทรีย์มี 2 อย่าง ได้แก่ ชีวิตินทรีย์ที่เป็นรูปก็มี ชีวิตินทรีย์ที่ไม่เป็นรูปก็มี ในชีวิตินทรีย์ทั้ง 2 นั้น ชีวิตินทรีย์ที่เป็นรูป เป็นไฉน อายุ ความดำรงอยู่ ความเป็นไป กิริยาที่ให้เป็นไป อาการที่สืบเนื่องกัน ความดำเนินไป ความหล่อเลี้ยงชีวิต ชีวิตินทรีย์แห่งสภาวะธรรมที่เป็นรูปเหล่านั้น นี้เรียกว่า ชีวิตินทรีย์ที่เป็นรูป ชีวิตินทรีย์ที่ไม่เป็นรูป เป็นไฉน อายุ ความดำรงอยู่ ความเป็นไป กิริยาที่ให้เป็นไป อาการที่สืบเนื่องกัน ความดำเนินไป ความหล่อเลี้ยงชีวิต ชีวิตินทรีย์แห่งสภาวะธรรมที่ไม่เป็นรูปเหล่านั้น นี้เรียกว่า ชีวิตินทรีย์ที่ไม่เป็นรูป” ประกอบกับการให้คำนิยามความหมายของชีวิตินทรีย์ว่า หมายถึง (พระพรหมคุณาภรณ์ ป.อ. ปยุตฺโต, 2559: 18) “ชีวิตินทรีย์ อินทรีย์คือชีวิต สภาวะที่เป็นใหญ่ในการตามรักษาสหชาตธรรม (ธรรมที่เกิดร่วมด้วย) ดุจน้ำหล่อเลี้ยงดอกบัว เป็นต้น มี 2 ฝ่ายคือ ฝ่ายที่หนึ่งชีวิตินทรีย์ที่เป็นชีวิตรูป เป็นอุปาทายรูปอย่างหนึ่งซึ่งเป็นเจ้าการในการรักษาหล่อเลี้ยงเหล่ากรรมรูปหรือรูปที่เกิดแต่กรรม บางทีเรียก รูปชีวิตินทรีย์ และฝ่ายที่สอง ชีวิตินทรีย์ที่เป็นเจตสิกเป็นสัพพจิตตสาธารณเจตสิกหรือเจตสิกที่เกิดกับจิตทุกดวงอย่างหนึ่ง เป็นเจ้าการในการรักษาหล่อเลี้ยงนามธรรมคือจิตและเจตสิกทั้งหลาย บางทีเรียก อรูปชีวิตินทรีย์ หรือ นามชีวิตินทรีย์” ในแง่หนึ่งจึงมีความหมายว่าการที่ชีวิตยังถูกหล่อเลี้ยงดำรงอยู่และสืบเนื่องดำเนินต่อไปได้นั้น ย่อมต้องอาศัยคุณลักษณะของความเป็นชีวิตที่เรียกว่าชีวิตินทรีย์ เช่นนี้จึงมีประเด็นที่ควรพิจารณาสืบต่อว่าชีวิตินทรีย์กับไออุ่น อายุ และวิญญาณนั้นมีความเกี่ยวข้องกันหรือไม่และเพียงใด เมื่อพิจารณาถึงไออุ่นซึ่งมีลักษณะเป็นอุณหภูมิของร่างกายที่เกิดขึ้นจากกัมมเตโชธาตุนั้นทำให้เกิดความกระจ่างว่า กัมมเตโชธาตุที่เป็นต้นตอของไออุ่นนี้เป็นธาตุลักษณะเดียวกันกับเตโชธาตุอื่น ๆ ไม่ได้มีความแตกต่างกันในแง่คุณสมบัติแต่อย่างใด เนื่องจากว่าในระดับปรมาณูแล้วรูปทุกชนิดในสากลจักรวาลสามารถทอนลงมาเป็นหน่วยย่อยได้เพียงในสภาวะแห่งมหาภูตรูปทั้งสี่ เมื่อเป็นเช่นนี้แล้วกัมมเตโชธาตุย่อมจะเป็นธาตุชนิดอื่นไปไม่ได้เนื่องจากมนุษย์ก็เป็นเพียงสัต (being) อย่างหนึ่งในสากลจักรวาลมิได้เป็นสิ่งที่พิเศษกว่าสิ่งรูปธรรมอื่นใดในแง่ภววิทยาของคติในทางพระพุทธศาสนา กัมมเตโชธาตุในบริบทนี้จึงสมควรที่จะตีความได้ว่าเป็นส่วนผสมของธาตุไฟที่ประสมรวมกันกับธาตุอื่น ๆ ในสัดส่วนที่พอเหมาะจนเกิดเป็นชีวิตขึ้น เพียงแต่ธาตุไฟนี้เป็นส่วนประกอบในแง่ของการสร้างสรรค์ให้ชีวิตเกิดขึ้นปรุงแต่งให้ชีวิตดำเนินสืบเนื่องไป และกำหนดให้ชีวิตสิ้นสุดลงก็ด้วยอำนาจของบุญกรรมในอดีตทั้งสิ้น สำหรับในส่วนของการปัจจัยเรื่องอายุนั้น มีความหมายตามรูปศัพท์ในที่นี้หมายถึง ความสามารถในการดำรงชีวิต ซึ่งในพระไตรปิฎกได้กล่าวไว้ว่าทั้งไออุ่นและอายุเป็นสองประการที่ต่างพึ่งพิงอาศัยกันและกันเช่นเดียวกันกับเปลวไฟและแสงสว่างที่จะขาดสิ่งใดสิ่งหนึ่งไปไม่ได้เมื่อตรวจสอบในอรรถกถาพบถ้อยความที่สำคัญซึ่งตอกย้ำกับสิ่งที่ปรากฏในพระสูตรที่ว่า (ม.อ.อ. 8/456/258) “ที่บอกว่า (ไออุ่น) อาศัยอายุ ก็หมายความว่า สัตว์ทั้งหลายจะดำรงอยู่ได้ก็เพราะอาศัยชีวิตินทรีย์ ที่บอกว่า (อายุ) อาศัยไออุ่น ก็หมายความว่า ชีวิตินทรีย์ จะดำรงอยู่ได้ก็เพราะอาศัยความร้อนอันเกิดแต่กรรม เพราะแม้แต่ความร้อนอันเกิดแต่กรรม ก็ตั้งอยู่ไม่ได้ถ้าปราศจากชีวิตินทรีย์ ดังนั้นท่านจึงกล่าวว่า ตั้งอยู่ได้เพราะอาศัยอายุอันเกิดจากไออุ่น....ด้วยประการฉะนี้ มหาภูตรูปจึงเป็นปัจจัยด้วยอำนาจนิสสัยปัจจัยเป็นต้นแห่งรูปอาศัย ฉะนั้น จึงเป็นอันว่า อายุย่อมอาศัยไออุ่นตั้งอยู่ ชีวิตินทรีย์ (อายุ) ย่อมรักษามหาภูตรูปทั้งหลายไว้ ด้วยเหตุนี้ จึงควรเข้าใจว่า ไออุ่นย่อมอาศัยอายุตั้งอยู่” ในแง่เมื่อนำมา

พิจารณาประกอบกับหลักการที่ปรากฏในพระอภิธรรมเกี่ยวกับเรื่องชีวิตินทรีย์ก็สมควรจะตีความได้ว่า การเกิดขึ้นของชีวิตีย่อมอาศัยการประชุมกันของมหาภูตรูปทั้งสี่ แม้มหาภูตรูปทั้งสี่จะมีความสำคัญด้วยกันทั้งหมดในการที่จะประกอบสร้างขึ้นเป็นร่างกายมนุษย์ แต่มหาภูตรูปซึ่งเป็นเงื่อนไขสำคัญของชีวิตคือเตโชธาตุ ที่จากการกระทำหรือกรรมที่กำหนดว่าจะชีวิตสามารถดำรงอยู่นานได้มากน้อยเพียงใด และนอกจากนี้มหาภูตรูปทั้งสี่ยังแสดงออกมาในรูปอาศัยที่เรียกว่าอุปาทายรูป ซึ่งหนึ่งในจำนวนทั้งหมดนั้นก็คือชีวิตินทรีย์ โดยไออุ่นจะมีอยู่ได้ก็ด้วยอาศัยชีวิตินทรีย์ ในขณะที่เดียวกันอายุหรือความมีชีวิตจะสามารถดำรงสืบต่อไปได้ก็ต้องอาศัย ไออุ่นไปพร้อมกัน สิ่งที่สำคัญในอรรถกถาที่คือการแสดงความกระจ่างในประเด็นเรื่องอายุซึ่งจะพบว่าอายุก็ คือชีวิตินทรีย์นั่นเอง เนื่องจากการใช้คำทั้งสองนั้นเป็นการใช้แทนตำแหน่งกันโดยสมบูรณ์จึงเป็นที่ชัดเจนว่าอายุมีสถานะเป็นอย่างเดียวกันกับชีวิตินทรีย์ที่เป็นอุปาทายรูปชนิดหนึ่งนั่นเอง กล่าวโดยสรุปแล้ว ไออุ่น และอายุ ต่างก็เป็นองค์ประกอบของชีวิตในฝ่ายรูป ซึ่งได้แก่มหาภูตรูปและอุปาทายรูปตามลำดับ ดังที่กล่าวไปข้างต้น เกี่ยวกับชีวิตินทรีย์ สำหรับในส่วนของวิญญานที่ถูกรวมไว้เป็นอีกหนึ่งองค์ประกอบของชีวิตและเป็นเกณฑ์ในการวินิจฉัยความตายนั้นถือเป็นองค์ประกอบในทางจิตหรืออสสาร ดังถ้อยคำในอรรถกถาที่ว่า “คำว่า ‘อายุ ไออุ่นและวิญญาน’ หมายความว่า สิ่งสามอย่างเหล่านี้คือ สิ่งที่เป็นใหญ่ใน การเป็นอยู่ของรูป/ชีวิตินทรีย์ (อายุ) 1 ธาตุไฟที่เกิดจากกรรม (กัมมเตโชธาตุหรือไออุ่น) 1 จิต (วิญญาน) 1 ละทิ้งรูปกายนี้เมื่อไร เมื่อนั้นก็ถูกทอดทิ้งนอนบนแผ่นดินเหมือนท่อนไม้ที่ไร้จิตใจนั้น” ซึ่งวิญญานจะมีความสัมพันธ์เกี่ยวข้องกันกับการดำรงอยู่ของรูปด้วยเช่นกัน เพราะแม้การสิ้นสุดชีวิตนั้นจะเป็นการสิ้นสุดชีวิตที่มองเห็นและพิสูจน์ได้เพียง ในองค์ประกอบด้านสสารคือไออุ่นหมดไปจากร่างกายและอินทรีย์หรือรูปชีวิตินทรีย์ไม่สามารถใช้งานได้ตามเดิมก็ตาม และแม้องค์ประกอบฝ่าย อสสารที่เป็นจิตหรือเรียกอีกอย่างว่านามชีวิตินทรีย์จะไม่ถูกพรากไป โดยตรง แต่เมื่อรูปชีวิตินทรีย์ขาดแล้วนามชีวิตินทรีย์ย่อมจะขาดไปด้วย ทั้งนี้เพราะการเกิดขึ้นสืบต่อกันของนามชีวิตินทรีย์นี้ย่อมเกี่ยวเนื่องกันกับรูปชีวิตินทรีย์ ดังคำบาลีในคัมภีร์ชั้นรองที่ว่า “รูปชีวิตินทรียะหิ วิโกปีเต อิตรมปี ต สมพณธาย วินสสติ” ซึ่งแปลความได้ว่า เมื่อรูปชีวิตินทรีย์ถูกทำลายลงแล้ว นามชีวิตินทรีย์ก็เป็นอันถูกทำลายลง ด้วยเพราะมีความเกี่ยวเนื่องสัมพันธ์กัน (พระสัทธัมมโชติกะ ธัมมาจริยะ, 2525: 83) ในแง่นี้เองวิญญานจึงเป็นองค์ประกอบในฝ่ายนามของการมีชีวิตควบคู่กันไปกับไออุ่นและอายุซึ่งองค์ประกอบฝ่ายรูปที่ได้กล่าวไปก่อนหน้านี้แล้ว

สรุป

ชีวิตมนุษย์ตามทัศนะของพุทธปรัชญาเถรวาทนั้น ซึ่งเมื่อพิจารณาจากเนื้อหาสาระทั้งหมดอาจจะพอกล่าวได้ว่า สามารถแบ่งเนื้อหาสาระเกี่ยวกับการกำเนิดของชีวิตได้ทั้งหมดสองประเด็นหลัก ๆ นั่นคือเรื่อง การกำเนิดเผ่าพันธุ์มนุษย์นั้นมิกล่าวไว้ในพระสูตรที่มีชื่อว่า อัคคัณฺณสูตร และกระบวนการรวมทั้งขั้นตอนในการกำเนิดชีวิตมนุษย์ในลักษณะปัจเจกนั้น ถูกกล่าวถึงในอินทกสูตร หากกล่าวถึงการกำเนิดขึ้นของชีวิตมนุษย์ในทางพุทธปรัชญาจัดเป็นแนวคิดทางอภิปรัชญาที่เชื่อว่าองค์ประกอบของชีวิตที่นั่นประกอบด้วยสองส่วน คือ ส่วนที่เป็นอสสารหรือจิตกับส่วนที่เป็นสสารก็คือรูปกับนามนั่นเอง อย่างไรก็ตามในเรื่ององค์ประกอบของชีวิตมนุษย์ ยังมีคำที่สำคัญที่ปรากฏในเรื่องนี้อยู่คือคำว่า ไออุ่น อายุ และวิญญาน ชีวิตมนุษย์เป็นสิ่งที่อยู่ร่วมกันกับสรรพสิ่งต่าง ๆ ในสากลจักรวาล และอยู่ภายใต้กฎเกณฑ์ที่เป็นไปโดยธรรมชาติ การเกิดขึ้นของชีวิตมนุษย์ย่อมต้องอาศัยเหตุปัจจัยที่ทำให้เกิดการตายหรือการสิ้นสุดของชีวิตมนุษย์ก็ย่อมต้องอาศัยการดับไปของปัจจัยเหล่านั้น อันได้แก่การอาศัยกระบวนการทางชีววิทยาซึ่งเป็นไปตามธรรมชาติ และมีองค์ประกอบของ

ชีวิตที่เป็นทั้งฝ่ายสสาร และฝ่ายอสสารหรือฝ่ายรูปและฝ่ายนามสามประการอันได้แก่อายุน์ อายุ และวิญญาน ซึ่งองค์ประกอบทั้งสามประการนี้เองที่ใช้เป็นเครื่องวินิจฉัยว่าร่างกายนั้นยังมีชีวิตอยู่หรือไม่ในคติของ พระพุทธศาสนา

บรรณานุกรม

- มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. 2539. พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.
- จารุณี วงศ์ละคร. (2539). ปรัชญาเบื้องต้น. พิมพ์ครั้งที่ 3. เชียงใหม่ : สันติธรรมการพิมพ์.
- จุฬาทิพย์ อุมะวิชนี. (2539). ชีวิตและการรู้จักตนเอง. กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์ธรรมศาสตร์.
- พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตโต). (2559). พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลศัพท์. พิมพ์ครั้งที่ 27. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์พระพุทธศาสนาของธรรมสภา.
- พระสัทธัมมโชติกะ ธัมมาจริยะ. (2525). ปรมัตถโชติกะ มหาอภิธัมมัตถสังคหฎีกา ปริเฉทที่ 5 เล่ม 2. กรุงเทพฯ: สุทธิสารการพิมพ์.
- สุนทร ณ รังษี. (2552). พุทธปรัชญาจากพระไตรปิฎก. พิมพ์ครั้งที่ 4, กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.